

Lidia Okulewiczówna. Zapomniana asystentka hadżego Serai Szapszała

ZITA KOŁOŠEVSKA

 0009-0001-3028-5583

Niezależna badaczka, Wilno

Lidia Okulewiczówna. The forgotten assistant of Haji Seraya Shapshal

SUMMARY: The text presents the profile of Lidia Okulewiczówna-Hansen, assistant to the outstanding turkologist and expert on Eastern culture, prof. Seraya Shapshal. The text presents the activities of the Turkologists' Circle, which operated at The Eastern European Scientific-Research Institute in Vilnius. The fate of the Karaim museum after World War II is briefly presented: the nationalization of its collections and the everyday life of Haji Seraya Shapshal.

KEYWORDS: Lidia Okulewiczówna Hansen, Seraya Shapshal, Turkologists' Circle, The Eastern European Scientific-Research Institute in Vilnius, Karaim Museum

Przed ponad 40 laty odeszła Lidia Okulewiczówna-Hansen, absolwentka Szkoły Nauk Politycznych przy Instytucie Naukowo-Badawczym Europy Wschodniej w Wilnie. Była asystentką i bliskim przyjacielem rodziny hadżego Serai Szapszała – znawcy kultury Wschodu i założyciela kierunku turkologia w wymienionej uczelni¹. Wykładała języki perski i turecki. O jej życiu i działalności opowiadają skromne dokumenty, przechowywane w Archiwum Litewskiego Narodowego Muzeum Sztuki w Wilnie². Jej szlachetną osobowość i zasługi upamiętnia też głaz na cmentarzu w wileńskich Rokanciszkach.

Vytauto 61 i 63 – Witoldowa 55

Lidia Okulewiczówna była wnuczką powstańca listopadowego z powiatu lidzkiego – Adama Okulewicza. Przyszła na świat w Moskwie 5 VIII 1909 roku jako córka inżyniera Jana Okulewicza i Anastazji z Kasjanowych³. Po opuszczeniu Rosji Okulewiczowie zamieszkali w Wilnie przy ulicy Witoldowej 55 na wileńskim Zwierzyńcu⁴. Okoliczne atrakcyjne domy drewniane

-
- 1 Seraja Szapszał (1873 Bachczysaraj – 1961 Wilno) był najwyższym rangą duchownym karaimskim z tytułem hachana, zagorzałym orientalistą i aktywnym działaczem społeczno-kulturalnym Karaimów. Po ukończeniu studiów orientalistycznych w Petersburgu (1899) przebywał w Iranie (1901–1908), gdzie poznawał języki azerski i perski oraz zajmował się nauczaniem i wychowaniem następcy tronu, księcia Muhammada Alego – późniejszego szacha. Od 1928 roku obywatel RP i hachan dżymatów w Haliczu, Łucku, Trokach i Wilnie.
  - 2 Lietuvos nacionalinio dailės muziejaus archyvas (Archiwum Litewskiego Narodowego Muzeum Sztuki), dalej LNDMA. Zespół B-11 Ap.1 obejmuje 25 teczek. Nr 1, 2, 7, 8, 9, 14, 22–25 dotyczą L. Okulewiczówny; Nr 3–5, 17, 21 szkice, wycinki z gazet; Nr 6, 8, 15, 16, 20 karaimika; Nr 10–14 Sofia Le-luchina; Nr 18–19 Juozas Petrusis.
  - 3 Lietuvos centrinis valstybės archyvas (Centralne Państwowe Archiwum Litwy), dalej LCVA, F.64 Ap.6 B.1829. Jan Okulewicz, s. Adama i Karoliny, ur. w 1862 roku na Oszmiańszczyźnie. Anastazja Kasjanow, c. Teodora (Fiodora) i Aleksandry, ur. w 1886 roku w Moskwie. O rodzinie matki wiadomo niewiele, m.in. że miała siostrę w Moskwie. Z nią kontaktowała się Lidia po II wojnie światowej.
  - 4 LCVA, F.64 Ap.6 B 1829. Okulewiczowie przybyli z Moskwy w sierpniu 1924 roku. Dziś ulica Vytauto 61 i 63.

należały do Mikołaja Mawrykina, spokrewnionego z Okulewiczami⁵. Początkowo Lidia uczyła się w rosyjskojęzycznej szkole Lubowi Pośpielowej⁶ i doskonaliła się z języka polskiego. Była niewysoka (156 cm) i szczupłej budowy ciała (51 kg)⁷. W wieku 19 lat zdała maturę w Gimnazjum Zgromadzenia Sióstr Najświętszej Rodziny z Nazaretu w Wilnie. Najlepsze oceny uzyskała z łaciny, matematyki, fizyki z chemią, rysunku, śpiewu, ćwiczeń cielesnych⁸. Nauka w prywatnej szkole była możliwa dzięki emeryturze, którą Jan Okulewicz otrzymywał z Dyrekcji Poczty i Telegrafów w Wilnie za zaliczone lata służby w Saratowie. Płaca miesięczna wynosiła 363,6 zł⁹. Na owe czasy była to pokaźna kwota. Adiunkt na Uniwersytecie Stefana Batorego (USB) zarabiał wówczas około 400 zł. Anastazja Okulewiczowa, matka Lidii, niedługo po przybyciu do Wilna odbyła kurs przeszkolenia dla położnych. Nie wiadomo, czy pracowała w zawodzie¹⁰. Po śmierci męża otrzymywała emeryturę¹¹.

Studia

Upragnione świadectwo dojrzałości otworzyło Lidii drogę na Uniwersytet Stefana Batorego¹², ale studia na Wydziale Sztuk Pięknych podjęła dopiero

5 LCVA, F.130 Ap.1 B.11141. Hipoteka Witoldowej 55. Właściciel, Mikołaj Mawrykin, przypuszczalnie miał z babcią Lidii, Karoliną Okulewicz, nieslubne dzieci. Po jego śmierci (1914) córki Maria Matwiejewa i Elżbieta Rutkiewicz udowadniały drogą sądową prawo do spadku i podziału majątku z wdową po bracie Łukaszu Mawrykinie.

6 Rosyjskie Gimnazjum Humanistyczne Żeńskie Lubowi Pośpielowej działało w Wilnie przy ulicy Ostrobramskiej 8.

7 LCVA, F.192 Ap.1 B.8

8 LCVA, F.192 Ap.1 B.756. Lidia Okulewiczówna uzyskała świadectwo dojrzałości w 1928 roku.

9 LCVA, F.144 Ap.6 B.378. Jan Okulewicz otrzymywał ją od grudnia 1924 roku. W latach 1890–1917 pracował w dyrekcji poczty, był naczelnikiem sieci telefonicznej w Saratowie.

10 LNDMA, B-11 Ap.1. B.2, s. 14. Położna Anastazja Okulewiczowa odbyła w 1929 roku kurs w Państwowej Szkole Położnych przy ulicy 3 Maja 8, tj. przy Szpitalu św. Jakuba i Filipa w Wilnie. Poświadczył dyr. A. Karnicki.

11 LCVA, F.64 Ap.28 B.71722.

12 LCVA, F.175 Ap.9(XI)B B.33, s. 171. Studia na USB (3 semestry) 23 IX 1930 – 4 IX 1931.

Vilnius, 1942 m. *saknio mėn.*, 29 d.

LITAUISCHE AKADEMIE DER WISSENSCHAFTEN
LIETUVOS MOKSLŲ AKADEMIJA
 Nr. *2763*

A U S W E I S

Hiermit wird bescheinigt, dass *Fel.*
Lidija Okulevičiūtė
 als *Umsatzbeauftragter*
im Karaimischen Museum in Wilna
 seit dem *1. Februar* 1941
 bei der Litauischen Akademie der Wissen-
 schaften tätig ist.

Die Litauische Aka-
 demie der Wissen-
 schaften untersteht direkt
 dem Generalrat für das
 Bildungswesen beim
 Generalkommissar in
 Kaun.

Dieser Ausweis ist
 gültig bis auf Widerruf.

Wilna, den *1.29.* 1942.

PAŽYMĖJIMAS

Pažymima, kad *Lidija*
Okulevičiūtė
 yra Lietuvos Mokslų Akademijos tarnautojas -
Karaimų muziejaus maršėji-
ninkė ir šioje įstaigoje
 dirba nuo *1941 m. vasario* mėn. 1 d.

Lietuvos Mokslų Akademijs yra Švietimo
 Generalinio Tarejo žinioje.

Pažymėjimas galioja iki atšaukimo.

Kancleris
Kanceliarijos Viršininkas

Il. 1. Dokument Lidii Okulewiczówny jako pracownika muzeum karaimskiego w 1942 roku. Zdjęcie: Lidia Okulewiczówna jako maturzystka (1929)

dwa lata później – w życiorysie uzasadniała, że z powodów zdrowotnych. Jednym z wykładowców na USB był starszy asystent Aleksander Szturman¹³. Wykładał malarstwo – akt (głowa) i martwą naturę – w zastępstwie przyjaciela z czasów petersburskich, prof. Ferdynanda Ruszczyca. Z biegiem czasu Szturman i Okulewiczówna stali się bliskimi przyjaciółmi Serai Szapszała i jego małżonki, okulistki, Wiery z Egizów¹⁴. Okazało się, iż starszy adiunkt

13 Aleksander Szturman (1869 Warszawa – 1944 Wilno), absolwent ASP w Petersburgu, wykładowca na USB.

14 Wiera z Egizów, I voto Krym, II voto Szapszałowa (1871–9 IV 1950 Wilno), pierwsza dyplomowana okulistka Karaimka. Ukończyła studia medyczne w Bernie w Szwajcarii. Pracowała w Odessie i Paryżu. Czynn timerpierała działalność męża Serai Szapszała, hachana karaimskiego, od zawarcia związku małżeńskiego w 1909 roku.

Szturman znalazł brata dr Wiery ze szkoły rysunku w Odessie. Borys Egiz¹⁵, nazywany często Braciszkiem albo Baribajem, przywiózł z Persji do Wilna okazałe archiwum i prace malarskie. Po śmierci wszystko zostawił muzeum karaimskiemu. Lidia przekazała uporządkowane archiwum Egiza do Biblioteki Akademii Nauk ZSRR. W 1956 roku zasililo ono zbiory Instytutu Historii Sztuki w Kijowie¹⁶, gdyż zawierało wiele dokumentów o Stowarzyszeniu Artystów Południowej Rosji¹⁷ z siedzibą w Odessie. Borys Egiz był przez dłuższy czas wiceprezesem owego Stowarzyszenia i jego aktywnym uczestnikiem. Niektóre listy z archiwum Baribajego zachowały się w Bibliotece im. Wróblewskich w Wilnie. Obrazy jego autorstwa – na przykład „Portret Matki” – Lidia przekazała ze swoich prywatnych zbiorów do Państwowego Muzeum Sztuki w Wilnie w 1959 roku¹⁸. Tam też znajduje się portret Okulewiczówny (1943), autorstwa Borysa, namalowany w dniu jej urodzin.

Nie wiadomo, z jakich powodów Lidia zrezygnowała ze studiów po trzech semestrach. Być może przyczyną były finanse. Okulewiczówna zaczęła wprawdzie udzielać korepetycji, ale dotarcie na wykłady do murów pobernardyńskich wymagało sporo czasu, gdyż mieszkaly z matką na odległych Sołtaniszkach. Dodatkowe środki utrzymania przynosiły oddawane w zastaw do lombardu srebrne ikony, złote żetony, łańcuszki, obrączka, krzyżyk, wisiorki, pierścionki, kawałki srebra¹⁹.

Lidia ponownie podjęła studia dopiero po kilku latach (w roku 1935), tym razem w Szkole Nauk Politycznych (SNP) Instytutu Naukowo-Badawczego

15 Borys Egiz (1869–23 IX 1946 Wilno). Ukończył szkołę rysunku w Odessie, czynnie działał jako wiceprezes w Stowarzyszeniu Artystów Południowej Rosji, studiował na ASP w Petersburgu, dokszałcał się z rysunku w Paryżu. Od 1922 roku w Konstantynopolu pracował jako nauczyciel rysunku. Do Wilna przybył w 1938 roku.

16 P. Nilus, *Pis'ma iz emigracii*, sost. V.A. Abramov, L.A. Eremina, Odessa 2008, s. 9.

17 Potocznie w języku rosyjskim: Товарищество южнорусских художников (ТЮПХ), Stowarzyszenie Artystów Południowej Rosji działało w Odessie w latach 1890–1922.

18 LNDMA, B-11 Ap.1 b.6, s. 1. Zostały przekazane obrazy: „Portret kobiety Duni”, „Portret małej dziewczynki”, „Dziadek w lesie”, „Portret dziewczyny (Włoszka Juljeta)”.

19 LCVA, F.139 Ap.1 B.249. Wileński lombard „Kresowja” przy ulicy Hetmańskiej 1 w Wilnie. Rzeczy oddane w zastaw w latach 1932–1934.

Il. 2. Wiera z Egizów i Seraja Szapszał w Wilnie, przypuszczalnie po 1944 roku

Europy Wschodniej. Szkoła przygotowywała słuchaczy do pracy w administracji państwowej, a w szczególności do brania udziału w życiu polityczno-gospodarczym i kulturalnym w układach z krajami bałtyckimi oraz Związkiem Sowieckim. Wśród wybitnych członków założycieli tej uczelni był hadży Seraja Szapszał.

Lidia dowiedziała się o tej instytucji zapewne od swej bliskiej przyjaciółki Arny Klary Hansenówny²⁰, jednej z pierwszych słuchaczek Instytutu zaraz po jego otwarciu w 1930 roku²¹. Wówczas Instytut nie miał jeszcze uprawnień uczelni wyższej, uzyskał je dopiero dwa lata później. Być może dlatego, a także pod wpływem prof. Cezarii Baudouin de Courtenay-Ehrenkreutzowej²², Irma Klara po dwóch semestrach nauki w Instytucie wstąpiła na wydział humanistyczny USB. Skończyła archeologię i etnografię.

-
- 20 LCVA, F.175 Ap.5 (IVB) B.384. Irma Klara Hansen-Kucharska (1907 Ryga – 1952 Gdańsk), przybrana córka lekarza Karola Hermana Hansena i Wandy Margarety Rogozińskiej. Do 1914 roku mieszkała w Wilnie. Ochrzczona w Kościele luterańskim w Wilnie (1910). W latach 1915–1920 uczęszczała do rosyjskiego gimnazjum w Moskwie, następnie w Helsingforsie i do gimnazjum w Poniewieżu. Od 1921 roku uczyła się w Wilnie u nazaretanek. Maturę zdała w 1929 roku. W tymże roku wyszła za mąż za lekarza chirurga dr. Józefa Teodora Kucharskiego. Rok później urodziła syna Janusza. Po przerwanych studiach w Wyższej Szkole Instytutu Naukowo-Badawczego (zaświadczenie Instytutu Naukowo-Badawczego Europy Wschodniej wydane 29 IX 1931 roku o słuchaczce zwyczajnej II semestru wyższej szkoły INBEW) wstąpiła na wydział humanistyczny USB. Była sekretarzem w Kole Prehistoryków Studentów USB. Po wojnie kustosz w muzeum w Trójmieście. Mieszkała z wileńskim architektem Janem Pekszą. Pochowana w Oliwie.
- 21 Instytut powstał z inicjatywy profesorów USB, zwłaszcza Stefana Ehrenkreutza. Studia trwały trzy lata. Wykłady odbywały się wieczorami w godzinach 17–20. Obowiązywało uiszczenie 50 zł wpisowego oraz opłaty semestralnej 115 zł, opłaty za ocenę pracy dyplomowej 50 zł, a za egzamin 20 zł. Pierwszym dyrektorem był prof. Janusz Jędrzejewicz.
- 22 Prof. Cezaria Baudouin de Courtenay-Ehrenkreutzowa (1885–1967), córka słynnego językoznawcy polskiego Jana Baudouina de Courtenay. Jako pierwsza w Polsce kobieta uzyskała habilitację z etnologii. Od 1929 roku pracowała na stanowisku prof. nadzw. etnologii i etnografii USB w Wilnie, a w latach 1934–1939 jako prof. zwyczaj. i jako pierwsza kobieta rektor Uniwersytetu Warszawskiego. W latach 1956–1967 była rektorem Polskiego Uniwersytetu na Obczyźnie (Londyn).

Podczas wojny pomagała polskiemu podziemiu. Ewakuowała się do Trójmiasta.

Szczęście w nieszczęściu

Przyjaźń Lidii z Irmą Klarą zaowocowała zapoznaniem się z jej rodziną: lekarzem Karolem Hermanem Hansenem i jego małżonką Anną z Zetiłowych²³. Przodkowie Hansenów pochodzili z Norwegii. Przed rewolucją pałdziernikową mieszkali w Petersburgu. Majątek ziemski Karola Hermana w rejonie święciańskim na Wileńszczyźnie umożliwił rodzinie uzyskanie obywatelstwa polskiego. Lidia była korepetytorką młodych Hansenów: Edgara, Arwida²⁴, Erika, Oskara²⁵ i Runara. Uczestniczyła też w zebraniach szkolnych. Najmłodsza z Hansenów, mieszkająca dziś we Wrocławiu Karin²⁶, pamięta, że chodziła z guwernantką Lidią Okulewiczówną na „Uniwersytet i raz lub kilka razy do biura pana Szapszała”.

Edgar, w domu zwany Bubikiem, przyszedł prawnik, miał uszkodzony kręgosłup. Prawie 10 lat leżał w specjalnie skonstruowanych noszach, w gipsowym pancerzu otaczającym kręgosłup. Wymagał szczególnej opieki. Podczas jednego z nalotów na miasto, gdy rodzina ratowała schorowanego Edgara, odłamek bomby trafił go w kolano. Mąż Irmy Hansen-Kucharskiej amputował mu nogę powyżej kolana. Odtąd Edgar mógł poruszać się o kulach. Po wojnie Bubik pisał do Lidii: „Świadomość tego, że dotychczas żyję i jestem z tego życia zadowolony, w dużym stopniu zawdzięczam

---

23 Karol Herman Hansen (1876–1928), lekarz. Anna Hansenowa z d. Zetiłow (1889–1972).

24 Arwid Yriö Hansen (1912–2002), lekarz medycyny, ergonomista, społecznik i politolog, założyciel i honorowy prezes Towarzystwa Przyjaźni Polsko-Norweskiej, uczestnik obrad Okrągłego Stołu z ramienia Solidarności, odznaczony m.in. Krzyżem Komandorskim z Gwiazdą Orderu Odrodzenia Polski, Medalem św. Olafa nadanym przez króla Norwegii Haralda IV, Medalem 50-lecia Międzynarodowej Organizacji Pracy, autor kilkudziesięciu publikacji z zakresu ochrony medycyny pracy.

25 Oskar Mikołaj Hansen (1922–2005), architekt, rzeźbiarz, malarz.

26 Karin Hebrowska z d. Hansen (ur. 13 X 1926 Wilno), mieszka we Wrocławiu. Mąż Bolesław Hebrowski (1921–2014), ps. „Czyżyk” w II batalionie AK „Krysi”, inżynier i wykładowca na Politechnice we Wrocławiu, społecznik. Za wszelkie informacje o Hansenach i Hebrowskich dziękuję ich wnukowi p. Patrykowi Hebrowskiemu.

Il. 3. Lidia Okulewiczówna z 6-letnią Karin Hansen. Zdjęcie ze zbiorów prywatnych rodziny Hebrowskich

Twojej pomocy”²⁷. Znajomość, a później przyjaźń z rodziną Hansenów była ważna dla Lidii do końca życia. W powojennych listach do Lidii Anna Hansenowa podpisywała się „Mama”. Typowo jak na owe czasy pozdrowiała Lidie przy okazji wiosennych świąt oraz 1 Maja i dziękowała za przesłane palmy, które w Warszawie przypominały jej Wilno. „Tęsknię za cmentarzem, gdzie zostało wielu bliskich” – pisała²⁸. Nie wspominała natomiast o własnym nowo wybudowanym domu²⁹ przy ulicy Portowej 20

27 Edgar Hansen (1916–1984), docent, dr habilitowany nauk prawnych, prokurator Prokuratury Generalnej, działacz i członek Zarządu Towarzystwa Przyjaźni Polsko-Norweskiej. LNDMA, B-11, Ap.1, B.20, s. 30.

28 LNDMA, B-11 Ap. 1 B.20, s. 104, 106. Listy z 30 IV 1957 i 9 I 1966 roku. Na cmentarzu ewangelickim na Pohulance spoczywają jej mąż Karol Herman i teściowa Helena Sumowska z Wittersheimów herbu Jasieniec, i voto Sumowska po inżynierze Joachimie Sumowskim, II voto Hansen, c. Augusta i Emilii Feldt, urodziła się w Czarsku.

29 W Wilnie Hansenowie wynajmowali mieszkanie przy ulicy Moniuszki 19, na Zwierzyńcu. Wybudowali własny dom przy ulicy Portowej 20 wspólnie

(Pamėnkalnio), do którego Hansenowie przenieśli się jesienią 1938 roku. Po ewakuacji do Polski nie mieli luksusów mieszkaniowych. Tułali się po r33nych miastach, zanim nabyli mieszkania.

Erik Hansen

Barwną osobowością w rodzinie Hansen33w był Erik³⁰, który w 1937 roku po ukończeniu szkoły powszechnej zaciągnął się do służby na okręcie Dar Pomorza i opłynął świat jako marynarz. Po rozpoczęciu II wojny światowej aktywnie włączył się do działalności konspiracyjnej. Walczył nie tylko z nazistami, ale i z okupantami sowieckimi. Przetrawanie zawdzięczał hadżemu Serai Szapszałowi, który 30 VI 1942 roku wydał dokument potwierdzający, że Erik jest pracownikiem muzeum karaimskiego w charakterze restauratora. Dwa lata p333niej – 29 XII 1944 roku – muzeum ponownie wydało mu tymczasowe zaświadczenie o zatrudnieniu na jeden rok. Było ono skierowane do drugiego działu milicji Wilna³¹.

Także Lidia ratowała Erika przed represjami sowieckimi – zdecydowała się na fikcyjne małżeństwo. Umożliwiło to Erikowi ewakuację do Krakowa, gdzie rozpoczął studia w Akademii Sztuk Piękn33ych. Jednocześnie ciągle marzył o podr333ży morskiej wok333ł świata. Przerwał studia, by zrealizować swoje marzenia. Niestety, nie udało się: 30 X 1947 roku zaginął w Bałtyku niedaleko niemieckiej wyspy Rugia.

Koło Turkolog33w przy Instytucie Naukowo-Badawczym

O wprowadzeniu praktycznego nauczania jęz33yka tureckiego w SNP informował Seraja Szapszał podczas II Zjazdu Polskiego Towarzystwa Orientalistów (PTO) w Wilnie w maju 1932 roku³². Zapewne Koło Turkolog33w powstało przy Instytucie Naukowo-Badawczym bezpośrednio po zjeździe,

---

z mec. S. Bagińskim. Wkr333tce władze znacjonalizowały własność i przekazały ówczesnym prominentom partyjnym. Podczas wojny Hansenowie zmieniali w Wilnie miejsce zamieszkania.

30 Erik Hansen (27 XI 1919–30 X 1947), maturę zdał w Gimnazjum im. Kr3333ła Zygmunta Augusta w Wilnie, podczas wojny należał do AK, ps. „Sękakcz”.

31 LNDMA, B-11 Ap.1 B.6, s. 7, 8.

32 Zjazdy Orientalistów Polskich. Warszawa – Wilno (1931–1932), s. 22. Drugi Zjazd PTO odbył się w Wilnie 16–17 V 1932 roku w auli Smuglewicza na USB.

II. 4. Tymczasowe świadectwo Erika Hansena (1944), męża Lidii Okulewiczówny

gdyż rok później Władysław Jewsiejczyk-Jewsiewicki³³ z tego Koła wygłosił na całą Polskę – jak zaznaczyła prasa wileńska – wykład o przewrocie w Turcji dokonany przez Kemala Paszę, jednego z najciekawszych dyktatorów nowożytnych³⁴.

W późniejszych latach prasa wileńska³⁵ pisała, że Koło Turkologów jest jedynym w Polsce kołem naukowym młodzieży akademickiej żywo interesującym się życiem Turcji i stosunkami polsko-tureckimi od chwili ich nawiązania. Z wielkim uznaniem spotkał się prezes Jewsiewicki, gdy podczas wizyty prof. Bay Akdes Nimeta (1936) powitał go przemówieniem w języku

33 Władysław Jewsiejczyk-Jewsiewicki (1910 Jełgawa – 2004 Warszawa), s. Wincentego i Johanny Jadwigi, absolwent SNP, pracownik zarządu miejskiego. Po II wojnie światowej w Łodzi. Historyk filmu i pedagog. Żona Maria Stanisława z Kossakowskich (ur. 1908 Stoznowo, woj. białostockie), pielęgniarka.

34 „Dziennik Wileński”, 29 VII 1933, nr 203, s. 3. Wykład o Turcji o 18.15. Komunikat Polskiego Radia Wilno.

35 „Dziennik Wileński”, 6 VII 1936, prof. Bay Akdes Nimet u turkologów, słuchaczy SNP w Wilnie.

tureckim. Profesor był zaskoczony znajomością tego języka w Wilnie. Podkreślił owocną pracę znakomitego orientalisty i wybitnie zasłużonego na polu turkologii prof. Szapszała. Licznie zgromadzeni przy tureckiej czarnej kawie sympatycy i członkowie Koła spędzili mile kilka wieczornych godzin. Zaznaczyć należy, iż gość rozmawiał biegle z zebranymi również po polsku. Profesora ze Stambułu żegnali na dworcu – poza koloniami tatarskimi i karaimskimi – także sympatycy i członkowie Koła Turkologów³⁶.

Praca Lidii w Instytucie wiązała się ze skromnym uposażeniem – zarabiała zaledwie 90 zł miesięcznie. Tak kształtowała się pensja początkujących nauczycieli. Przypuszczalnie języki turecki i perski opanowała dzięki Szapszałowi i jego rodzinie³⁷, gdyż ze szkoły znała głównie francuski, niemiecki i angielski.

W 1936 roku Okulewiczówna była uczestnikiem zorganizowanego przez Seraję Szapszała naukowego wyjazdu Koła Turkologów do ogniska ludności muzułmańskiej w Jugosławii – do Skopje i Sarajewa³⁸. „Dziennik Wileński” odnotował, że uczestnicy wyjazdu przebyli autobusem 5000 km³⁹. Wrażeniami z pobytu turkolodzy podzielili się podczas wieczoru tureckiego⁴⁰ zatytułowanego „Ośrodki muzułmańskie” w swojej siedzibie przy ulicy Arsenalskiej 8. Zebrani oglądali zdjęcia⁴¹ z wyprawy do Jugosławii. Wielkim powodzeniem cieszył się niezwykle sprawny i ściśle tradycyjny taniec, wykonany w stroju narodowym przez studenta z Warszawy. Uczestnik wyprawy Alfred Kolator⁴² planował wygłosić wykłady o Jugosławii w związku

36 Ibidem, 11 VII 1936, s. 6.

37 „Rocznik Orientalistyczny”, t. VII (1929–1930), s. 329. Wydanie: Lwów 1931. W wykazie członków PTO z Wilna prof. Seraja Szapszał jest wskazany jako jedyny znający języki perski i turecki.

38 LNDMA, B-11 Ap.1 B.1, s. 2. Oba miasta wskazała Lidia w ankiecie Ludowego Komisariatu Oświaty LSSR.

39 „Dziennik Wileński”, 5 XII 1936, s. 9.

40 Ibidem, 6 XI 1936, s. 9.

41 Ibidem, s. 11. Autor wzmianki – H.R.

42 Alfred Franciszek Kolator (1902 Szulborze-Koty – 1974 Anglia), s. Antoniego i Heleny z Nowackich. Nauczyciel w publicznej 7-klasowej Męskiej Szkole Powszechnej Nr 11 im. H. Sienkiewicza przy ulicy Zarzeczej 5 w Wilnie, żagarysta, wojskowy. Walczył pod Monte Cassino. Miał córkę Aldonę (1927).

35

<p>Odpis.----- Instytut Naukowo-Badawczy Europy Wschodniej w Wilnie.----- Arsenalna 8. Telefon 16-27.----- Nr dz. 57/39.----- Wilno, dn. 5 lipca 1939 r.----- Zaświadczenie.----- Niniejszym stwierdzam, iż p. Okulewiczówna Lidja, w charakterze asystentki, prowadziła ćwiczenia z języka tureckiego dla słuchaczy Szkoły Nauk Politycznych przy Instytucie Naukowo-Badawczym Europy Wschodniej w Wilnie od 1936/7 do 1938/9 roku akad.wy.----- Członek Zarządu I.N.-W.W.prof.----- (-).----- Okrągła pieczęć z napisem: "Szkoła Nauk Politycznych w Wilnie".----- 1941 m. X.mén. 3 d. Vilniaus Notaro V.Ieškanto, kontoroje paliudytas šio dokumento nuorašas rejestro 642 nr.-</p>	<p>Перевод с польского языка.----- Научно-Исследовательский Институт Восточной Европы в Вильне.----- Арсенальска 8. Телефон 16-27.----- № журн.57/39.----- Вильно, 5 июля 1939 г.----- Справка.----- Настоящим подтверждаю, что п. Окuleвичувна Лидия, в качестве ассистентки вела практические занятия турецкого языка слушателям Школы Политических Наук при Научно-Исследовательском Институте Восточной Европы в Вильне с 1936/7 по 1938/9 акад. года вкл.----- Член Управления Н.И.-И.В.В.В. проф. (-).----- Круглая печать с надписью: "Школа Политических Наук в Вильне".----- 1941 г. X мес. 3 ч. Вильнюсского нотариуса В.Ешмантаса конторе подтверждена копия этого документа. № по реестру 642.</p>
---	---

Перевел с оригинала переводчик Вильнюсского Бюро переводов и переписи Войсят-Межукюте Наталия Зеноновна. *Мис*
 г. Вильнюс *14 марта* 1969 г. Я, *Милевичене К.* Старший нотариус Вильнюсской Государственной Нотариальной конторы, свидетельствую подлинность вышестоящей подписи переводчика Вильнюсского Бюро переводов и переписи Войсят-Межукюте Наталии, сделанной ею собственноручно.
 Взносимо госпошлины *0,6 млн.* руб. По реестру № *1.2851*
 СТАРШИЙ НОТАРИУС *[подпись]*

И. 5. Odpis zaświadczenia potwierdzającego, że Lidia Okulewiczówna w charakterze asystentki prowadziła ćwiczenia z języka tureckiego w Instytucie Naukowo-Badawczym w latach 1936/1937 i 1938/1939

nauczycielskim, na konferencji wileńskich nauczycieli przyrodników, na uniwersytecie powszechnym dla pracowników wiejskich, kilka odczytów w Polskim Radiu Wilno.

Il. 6. VI Zjazd Orientalistów w Wilnie (1937). Zdjęcie w murach Uniwersytetu Stefana Batorego

W roku 1937 na VI Zjeździe Orientalistów Polskich, który odbył się w Wilnie, członkowie wileńskiego Koła stawili się licznie, stanowiąc zdecydowaną przewagę nad orientalistami z kraju⁴³. Ogółem było 11 członków PTO i tyleż referatów. Inauguracja zjazdu odbyła się na USB, po południu – w lokalu turkologów, ozdobionym w stylu orientalnym. Zebranych witął prezes

43 VI Zjazd Orientalistów, „Rocznik Orientalistyczny” 1937, nr 13, s. 211–213. Uczestniczyli z PTO: S. Firkowicz (Troki), ks. J. Jelito (Katowice), W. Kowicz (Lwów, Wilno), T. Kowalski (Kraków), ks. P. Nowicki (Wilno), S. Szachno-Romanowicz (Warszawa), S. Szapszał (Wilno), S. Schayer (Warszawa), ks. F. Tyczkowski (Wilno), H. Willmanowa-Grabowska (Kraków), A. Zajączkowski (Warszawa). PTO liczyło 48 czynnych członków, 7 zagranicznych, 9 zwyczajnych.

Michał Stankiewicz⁴⁴. Referaty wygłosili: Seraja Szapszał, Szymon Firko-
wicz i Tadeusz Kowalski. Dzień skończył się gościnnym przyjęciem uczest-
ników zjazdu przez Koło Turkologów, urozmaiconym kompozycją pieśni
karaïmskich i tureckich⁴⁵. W drugim dniu VI Zjazdu uczestnicy zwiedzili
miasto. Oprowadzała ich Lidia Okulewicz jako referent naukowy Koła Tur-
kologów Szkoły Nauk Politycznych⁴⁶. Praca z Kołem owocowała, lecz jego
działalność została przerwana przez II wojnę światową.

We wrześniu 1939 roku po zamknięciu Instytutu i Szkoły Lidia została
bez pracy. Podczas nacjonalizacji mienia w 1940 roku Koło Turkologów
zamknęło swoje pomieszczenie. „Klucz był u protektora karaïmskiego ha-
chana, a na temat prywatnego mienia Instytutu i Koła brak informacji”⁴⁷ –
zanotowano w protokole nacjonalizacji.

Studenci i absolwenci szkoły turkologów po II wojnie światowej roz-
pierzchli się po świecie. Władysław Jewsiewicki krótko był prorektorem
i wykładał historię filmu w Państwowej Wyższej Szkole Filmowej w Łodzi.
Wydął kilka książek na temat filmu. Do orientalistyki nie wrócił. „Często
wspominamy z Ryszardem Podziunasem gościnne progi państwa Szap-
szałów na Zwierzyńcu” – pisał w 1955 roku (jako jeden z nielicznych) do
hadżego z Łodzi⁴⁸.

Współpraca międzynarodowa

Szkoła Nauk Politycznych współpracowała z powołanym w 1934 roku
Polskim Akademickim Związkiem Zbliżenia Międzynarodowego „Liga”
(PAZZM „Liga”)⁴⁹. Celem założenia Ligi było reprezentowanie polskiego
środowiska akademickiego w relacjach zagranicznych. Początkowo Liga

44 „Dziennik Wileński”, 21 v 1937, s. 2.

45 Ibidem.

46 Ibidem, 22 v 1937, s. 7.

47 MAVB, F.75–284, s. 35. 14 II 1940 roku pod kierownictwem dyrektora Anta-
nasa Valaitisa ustalano, jakie prywatne mienie różnych organizacji zostało
w pomieszczeniu byłego Instytutu.

48 MAVB, F.143–317.

49 Statut stowarzyszenia Polski Akademicki Związek Zbliżenia Międzyna-
rodowego „Liga” został zatwierdzony przez ministra wyznań religijnych
i oświecenia publicznego 23 VI 1934 roku na podstawie rozporządzenia
z 30 IV 1934 roku o stowarzyszeniach akademickich.

miała swoje przedstawicielstwo w Wilnie przy ulicy Mickiewicza 22–2. W pierwszych miesiącach działalności należało do niej 85 osób. Związek szybko rozrastał się liczebnie, pozyskując członków także ze Szkoły Nauk Politycznych⁵⁰, niemniej jednak trzon Ligi stanowili przede wszystkim studenci Uniwersytetu Stefana Batorego. Niewielką liczbę słuchaczy SNP tłumaczono tym, iż byli to głównie ludzie zajęci pracą zawodową, którzy studia traktowali jako dopełnienie swojego wykształcenia⁵¹.

Lidia Okulewiczówna zaczęła działać w zarządzie Ligi w 1938 roku⁵², będąc na III roku studiów w Szkole Nauk Politycznych. Pełniła funkcję skarbnika. Edward Zakrzewski i Michał Stankiewicz⁵³ ze Szkoły Nauk Politycznych byli w Lidze wiceprezesami. Funkcję prezesa pełnił Ignacy Jeśmian, a sekretarza Stefan Furs – obaj z USB. Siedziba zarządu mieściła się przy ulicy Wielkiej 17 m. 4. Liga miała doświadczenie w organizacji wycieczek kolarskich i kolejowych do Prus Wschodnich, zwłaszcza do Królewca⁵⁴. Pomimo iż studenci Uniwersytetu Stefana Batorego stanowili w Lidze większość, w wyjeździe zagranicznym do Królewca związek reprezentowała jednakowa liczba osób z obu placówek. Rewizytowa wycieczka do Królewca trwała od 25 II do 2 III 1938 roku⁵⁵. Kierownikiem naukowym wyprawy był prof. dr Wiktor Sukiennicki⁵⁶ z USB, a kierownikiem organizacyjnym Michał Stankiewicz. Szkołę Nauk Politycznych reprezentowali: Lidia Okulewiczówna, Hala Płotnikow Gołubowska, Hanna Łukaszewicz, Krzysztof

50 LCVA, F.175 Ap.15 B.43, s. 25. Lista osób. W roku akademickim 1934/35 do Ligi należało 125 osób, cztery pochodziły z SNP: Eugeniusz Iwańczuk, Włodzimierz Jegorow (członek Komisji Rewizyjnej), Alina Rebane i Janina Stabrowska. W roku 1935/36 do Ligi należało 198 studentów, w tym 21 z SNP. W roku 1937 oddział wileński Ligi liczył 245 członków, w tym 33 z SNP.

51 LCVA, F.175 Ap.15 B.43.

52 Ibidem.

53 Michał Stankiewicz (1912, Pińsk), s. Marii z Kotarskich i Konstantego, urzędnika. Ukończył Gimnazjum im. T. Czackiego w Wilnie.

54 „Dziennik Wileński”, 17 VI 1937, s. 7. Ogłoszenie o wycieczce kolarskiej (7 dni) do Prus Wschodnich w cenie 35 zł (utrzymanie, wizy zapewnione), do Królewca – 55 zł.

55 LCVA, F.175 Ap.15 B.43, s. 51.

56 Wiktor Sukiennicki (1901 Kowno – 1983 Stanford, USA) – prof., absolwent prawa na USB, sowietolog, historyk, teoretyk prawa. W Instytucie Naukowo-Badawczym Europy Wschodniej kierował sekcją prawniczą.

Rolnik i Michał Stankiewicz. Uczestnicy jechali z Wilna do Grajewa, następnie do Królewca.

Nie wiadomo, czym zaowocował ten wyjazd, czym wyróżniła się Lidia, że już w lipcu 1938 roku Liga wystąpiła z prośbą o bezpłatny paszport i wizę dla niej w celu odbycia międzynarodowej praktyki⁵⁷. Z dwóch kartek „do Szanownej Pani Doktor Wiery Szapszał i Jego Ekscelencji Serai Szapszała” wynika, że tę praktykę Lidia odbywała w Rydze⁵⁸. Dziękowała Szapszałom za pisane do niej listy. Praktykę uważała za niezbyt udaną. Z radością czekała na powrót do domu i bliskich. Dla dr Wiery Szapszał wiozła cygara jako upominek. „Wielce Szanowna i Kochana Pani. Błądząc po starym mieście napotkałam jeszcze ten dziwaczny okaz starej architektury. Może to jest to, o czym wspominała Pani w Wilnie? Łącząc najserdeczniejsze pozdrowienia dla Pani i Jego Ekscelencji pozostaję zawsze szczerze oddana Lidia Okulewicz” – pisała na początku wizyty na Łotwie.

W kwietniu 1939 roku związkowi przyznano pomieszczenie przy ulicy Zamkowej 24 lokal 7a, nad Towarzystwem Lekarskim. Wkrótce Liga ponownie wnioskuje o zagraniczny bezpłatny paszport dla Lidii Okulewiczówny do krajów europejskich, z wyjątkiem ZSRR, w celu odbycia praktyki zagranicznej⁵⁹. Lidia uczestniczyła w niej od czerwca do września 1939 roku w Budapeszcie, w Muzeum Narodowym i archiwum. Zapoznała się z organizacją pracy i zbiorami wymienionych instytucji.

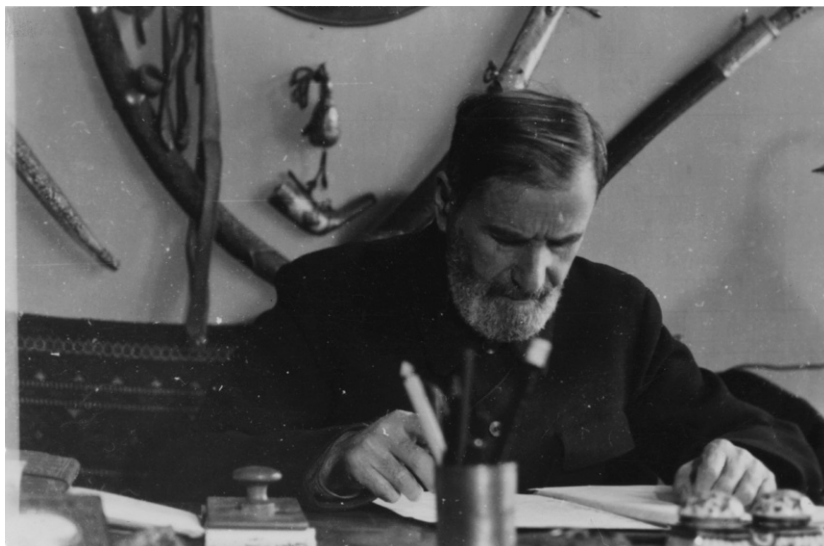
Muzeum karaimskie

Hachan Seraja Szapszał od lat studenckich żył ideą założenia muzeum karaimskiego. Swoje marzenia realizował na Krymie i w Trokach. Z licznych wypraw przywoził eksponaty do przyszłych gablot. Profesor Ferdynand Ruszczyk wspominał, że w wileńskim mieszkaniu przy ulicy Stromej 5 (obecnie A. Rotundo) hachan przechowywał cudowne rękopisy, miniatury, oprawy, długie zwoje z edyktami sułtańskimi. „Wyszliśmy pod urokiem tego człowieka, jego kultury i tej prastarej kultury Wschodu” – zapamiętał

57 LCVA, F.53 Ap.8 B.10843. Paszport do Łotwy, Estonii, Finlandii, Szwecji, Norwegii, Anglii do 30 IX 1938 roku.

58 MAVB, F.143–800. Jedna kartka jest z 3 VIII 1938 roku, druga – z 23 VIII 1938 roku.

59 LCVA, F.53 Ap.8 B.10833.

Il. 7. Profesor Seraja Szapszał w muzeum karaimskim

dziekan Wydziału Sztuk Pięknych⁶⁰. Podczas pobytu prezydenta RP Ignacego Mościckiego w Trokach (1938) położono kamień węgielny pod budowę muzeum karaimskiego. Lidia już od roku 1937 ze szczególnym zaangażowaniem włączyła się w porządkowanie zbiorów muzealnych i bibliotecznych. Wybuch wojny zniweczył wszystkie plany. Oficjalnie muzeum karaimskie w Trokach zostało otwarte za czasów sowieckich. Profesor orientalista został zmuszony „podać” zbiory państwu. Początkowo zarządzał nimi Instytut Lituanistyki, gdzie krótko pracowała Lidia. Jako osoba dość dobrze zaznajomiona z archiwum karaimskim i językami wschodnimi tymczasowo została zatrudniona w bibliotece Wróblewskich, lecz jako pracownik nieetatowy⁶¹. Zarabiała 7,20 litów miesięcznie, które musiały starczyć na utrzymanie siebie i chorej na serce matki.

60 F. Ruszczyk, *Dziennik, cz. II. W Wilnie 1919–1932*, Warszawa 1996, s. 637.

61 LNDMA, B-11 Ap.1 B.1. Ankieta Lidii Okulewiczówny do LTSR Svetimo Liaudies Komisariat (Ludowego Komisariatu Oświaty LSSR).

Po II wojnie światowej profesor prowadził w wynajmowanym⁶² mieszkaniu państwowe muzeum karaimskie – dziecko jego wileńskiego życia. Paradoksalnie po nacjonalizacji karaimiki – eksponaty podlegające Akademii Nauk LSRR – mieściły się na piętrze z kuchnią, sypialnią i gabinetem roboczym profesora⁶³. Mieszkanie miało oddzielne wejście. Za wynajem pomieszczeń profesor płacił 65 rubli miesięcznie. W tym nowo utworzonym muzeum karaimskim byli zatrudnieni: dyrektor prof. Seraja Szapszał, Lidia Okulewicz jako pracownik naukowy i sprzątaczką Zosia⁶⁴. Pracownicy notowali w specjalnym dzienniczku liczbę odwiedzających. „Według zwyczaju wschodniego w muzeum częstują prawdziwą kawą turecką. Profesor przygotowuje je bardzo sprawnie. Czasem jego żona częstuje karaimskimi pierożkami i ciastkami. W miłej i rodzinnej atmosferze zapominam o swej samotności” – notowała w listach architekt Sofia Leluchina⁶⁵, bliska przyjaciółka Lidii i Szapszałów.

Pomimo przyjaznej atmosfery panującej w muzeum ciągle obawiano się jego zamknięcia i wydalenia z niego profesora. Według notatek architekt Leluchiny muzeum karaimskie było drzazgą w oku dla Akademii Nauk. Hadży szczególnie był poniżany przez ówczesnego dyrektora Vincasa Žilėnasa⁶⁶, który – jak profesor – mieszkał w Wilnie w dwudziestoleciu międzywojennym. Lidia Okulewiczówna została wkrótce dyrektorem muzeum karaimskiego. Seraja Szapszał zwrócił się do Józefa Stalina z prośbą, żeby mógł wrócić do pracy w muzeum⁶⁷. Zaznaczył, że ma 77 lat i na utrzymaniu

62 MAVB, F.143–75, s. 9. Ulica Pušų/Kestučio 22/17 – Szapszałowie mieszkali tu 14 lat, do 6 X 1954 roku, zanim zgodnie z orzeczeniem sądu musieli opuścić mieszkanie po zmianie właściciela.

63 MAVB, F.143–75.

64 LNDMA, B-11 Ap.1 B.10.

65 LNDMA, B-11 Ap.1 B.11, s. 11–12. Sofia Leluchina (1908–1992), wychowywała się w domu dziecka. Ukończyła architekturę w 1938 roku w Leningradzie. W 1946 roku przyjechała do Wilna. Mieszkała na Zwierzyńcu i przyjaźniła się z rodziną Serai Szapszała. Jej najbliższą przyjaciółką była Lidia Okulewiczówna. Leluchina negatywnie wypowiadała się na temat zmian w architekturze wileńskiej po II wojnie światowej.

66 Vincas Žilėnas (1907–1982), student historii na USB w latach 1930–1936, główny redaktor „Vilniaus žodis” w Wilnie w latach 1935–1939. LNDMA, B-11 Ap.1 B.10, s. 99.

67 MAVB, F.143–136. Pismo z 28 II 1950 roku.

schorowaną żonę. „Ostatek sił chciałbym przeznaczyć na służbę Związkiowi Radzieckiemu, wykorzystać swe doświadczenie i wiadomości nt. historii Wschodu i języków wschodnich” – z pewnością niełatwo było mu pisać te zdania.

Muzeum zostało zamknięte w 1951 roku. Jego zbiory zostały przewiezione do muzeum etnograficznego⁶⁸. Profesor został zatrudniony jako młodszy pracownik naukowy w Instytucie Historii. „I dobrze, że tego ponizienia naukowego nie widzi pani Wiera” – oburzała się Leluchina⁶⁹.

Ciągle próbując odnaleźć się w otaczającej rzeczywistości, prof. Seraja Szapszał w miarę możliwości jeździł do ośrodków karaimskich na Krymie. W 1955 roku był w Eupatorii nad Morzem Czarnym, które tak lubił. Rok później miał dwie operacje w szpitalu w Symferopolu⁷⁰. Pocztówki do Lidii pisał w języku rosyjskim, z podpisem w języku polskim „Ojczulek” i dalej po rosyjsku „hadży Seraja”⁷¹. W Wilnie mieszkał w nowym mieszkaniu w domu przy ulicy Blindzių 14 m. 3, którego właścicielami byli Karaimi. „Ma dobrą opiekę. Czasem tylko narzeka na Lidie, że ją bardziej obchodzą koty i psy aniżeli on” – żartowała Leluchina⁷².

Zamknięci w klatce

Po II wojnie światowej hadży Seraja Szapszał nie otrzymał zezwolenia na opuszczenie sowieckiej Litwy, mimo iż miał wydaną kartę ewakuacyjną. Był skazany na życie w głębokiej biedzie. Strój hachana – duchownego karaimskiego – został przymusowo wymieniony na garnitur z krawatem. I pomimo że Szapszał był nękanym, szykanowanym i ponizany, zachował godność hachana. Nadal był przywódcą duchowym Karaimów. Po śmierci żony (1950) troccy

68 LNDMA, B-11 Ap.1 B.6, s.15–16. Akt z 5 IV 1951 roku o przekazaniu zbiorów przez dyrektor muzeum karaimskiego L. Okulevičiūtė do Muzeum Etnograficznego Akademii Nauk przyjął dyrektor Vincas Žilėnas. Chodziło o 633 eksponaty etnograficzno-historyczne, 614 monet, 1232 książki, 21 rękopisów i 192 niezinventaryzowane rękopisy, 197 monet i dzieł ze złota oraz srebra. Wszystko zdeponowano w Wilnie przy Pilies 18.

69 LNDMA, B-11 Ap.1 B.10, s. 38.

70 Ibidem, s. 45.

71 LNDMA, B-11 Ap.1, B.20, s. 145. Pocztówka z 1 VI 1948 roku.

72 LNMDA, B-11 Ap.1 B.10, s. 65.

Karaimi⁷³ składali kondolencje „Ojcu naszemu i Nauczycielowi”. „Bardzo prosimy Was strzec swoje zdrowie dla siebie i dla dobra całego naszego małego karaimskiego narodu” – pismo podpisało około 100 Karaimów trockich.

W Archiwum Litewskiego Narodowego Muzeum Sztuki w Wilnie zachowała się karta ewakuacyjna Lidii Okulewiczówny-Hansen z 1 X 1945 roku ze skierowaniem do Lublina. Nie skorzystała z niej w ramach planowanej ewakuacji z fikcyjnie poślubionym Erikiem. Nie wiadomo, czym się kierowała, rezygnując z wyjazdu. Nie musiała opiekować się matką. Pochowała ją wiosną 1945 roku na cmentarzu ewangelickim na Pohulance, blisko Hansenów, pomimo iż matka była wyznania prawosławnego. Najprawdopodobniej nie wyjechała ze względu na Seraję i Wierzę Szapszałów. Traktowali ją jak własną córkę⁷⁴. „Widać, że oboje starzeją się. Szczególnie pani Wiera. Czasem jest dziwnie nawet na nią patrzeć” – dzieliła się spostrzeżeniami Lidia⁷⁵. Z Szapszałami spotykała się dość często w pracy. Mieszkali też niedaleko siebie na Zwierzyńcu przy ulicy Sosnowej⁷⁶.

Hadźy Seraja Szapszał odszedł 18 XI 1961 roku w wieku 88 lat, został pochowany na cmentarzu karaimskim w Wilnie przy ulicy Żirnių. Żegnali go przedstawiciele Akademii Nauk ŁSRR. Sofia Leluchina podsumowała, że „przeczytali podczas pochówku ładną mowę. A ile zła i jadu wyrządzili profesorowi za życia”⁷⁷. Najbliżsi karaimscy przyjaciele Lidii odeszli.

73 MAVB, F.143–48.

74 LNDMA, B-11 Ap.1 B.19.

75 LNDMA, B-11 Ap.1 B.10, s. 99.

76 Lidia mieszkała z matką przy ulicy Sosnowej (Pušų) 9d, hadźy Seraja Szapszał z żoną przy ulicy Sosnowej/Kiejstuta 22/17 (Pušų/Kestučio). MAVB, F.143–28, s. 1, 3. Po opuszczeniu mieszkania przy ulicy Stromej 5 (Rotondo 5) Szapszałowie początkowo zamieszkali w domu wspólnoty karaimskiej przy dawnej Grodzkiej 6 (Liubarto 6), co potwierdziła pismo Akademii Nauk Litewskiej Republiki Socjalistycznej z 28 III 1941 roku. Obietnica Akademii Nauk z 4 X 1954 roku o udostępnieniu Szapszałowi mieszkania przy prospekcie Stalina 47, gdzie będzie wybudowany dom mieszkalny dla AN, nie została zrealizowana.

77 LNDMA, B-11 Ap.1 B.10, s. 99. Notatka z 11 I 1962 roku.

Il. 8. Juozas Petrusis, Seraja Szapszał i Lidia Okulewiczówna po 1945 roku w Wilnie, na Zwierzyńcu

Juozas Petrusis – Bruno

Możliwe też, że Lidia nie ewakuowała się do Polski z powodu Juozasa Petrusisa⁷⁸ – etnografa, krajoznawcy, popularyzatora języka esperanto na Litwie, Sprawiedliwego wśród Narodów Świata. W kręgu znajomych Petrusis był nazywany „Bruno”. Pomimo że w jego biografii nie ma wzmianki o Lidii, z zachowanych listów możemy sądzić, że poznali się jesienią 1944 roku⁷⁹ i stali

78 Juozas Petrusis (1904–1975), etnograf, zbieracz folkloru ludowego, esperantysta. Spędził osiem lat w więzieniu z powodu nieodbycia obowiązkowej służby wojskowej. W latach 1947–1952 był dyrektorem Litewskiego Muzeum Historii, pracował jako konserwator w muzeach Dionizego Paszkiewicza (lit. Dionizas Poška) w Baubliai i Antoniego Baranowskiego (lit. Antanas Baranauskas) w Oniksztach. Pochowany na wileńskim cmentarzu Sołtaniszki na Zwierzyńcu.

79 LNDMA, B-11 Ap.1. B.19. Pierwsze pozdrowienia świąteczne dla Lidii z 25 XII 1944 roku są w języku rosyjskim, z 8 III 1946 roku w języku litewskim. Petrusis miał trudności w pisaniu po polsku i rosyjsku.

się sobie bliscy. Petrusis był wówczas pracownikiem Muzeum Żmudzkiego „Alka” w Szawlach. Z czasem oboje z Lidią znaleźli zatrudnienie w Wileńskiej Galerii Obrazów jako restauratorzy.

Najbardziej jednak jednoczyły ich sprawy karaimskie oraz troska o hadżego i jego żonę. Bruno był ulubieńcem profesora. „Następny po Lidii” – wspominała Leluchina⁸⁰. Tradycją stało się picie kawy w niedzielę w południe w stałym gronie: profesor, Bruno, Lidia, Sofia Leluchina i Dżowanni⁸¹. Do mieszkania Lidii należał także sad, gdzie wśród zieleni przy dobrej pogodzie odbywał się rytuał picia kawy i słuchano opowieści hadżego, który zobaczył świat i przeżył dwie wojny światowe. „Wiernymi słuchaczami były też psy Lidii. Jeden z nich nawet podczas spotkania odgryzł profesorowi dół spodni” – wspominała Leluchina. Bruno był z profesorem na dwutygodniowym turnusie wypoczynkowym w Poładze w lipcu 1953 roku. Hadżemu fale Morza Bałtyckiego wydawały się zbyt chłodne w kolorze. „Nudzi się, narzeka na złą pogodę, więc staram się mu pokazać Połagę. Przed odjazdem jednak stwierdził, że dobrze tu wypoczął” – pisał do Lidii Bruno⁸². Petrusis niezbyt chyba rozumiał tęsknotę profesora do Morza Czarnego, ciepłego i rodzinnego...

Bruno jeździł jako etnograf po całej Litwie, z wypraw słał do Lidii listy, robił reprodukcje eksponatów kultury wschodniej, nawiązał kontakty z kustoszami z Krymu. Dyrektorowi muzeum w Jałcie przekazał bajki Kryłowa po karaimsku i poprosił o nawiązanie kontaktu z muzeum karaimskim w Wilnie. Dzięki zapobiegliwości Bruna zachowało się kilka zdjęć Lidii i profesora z okresu powojennego.

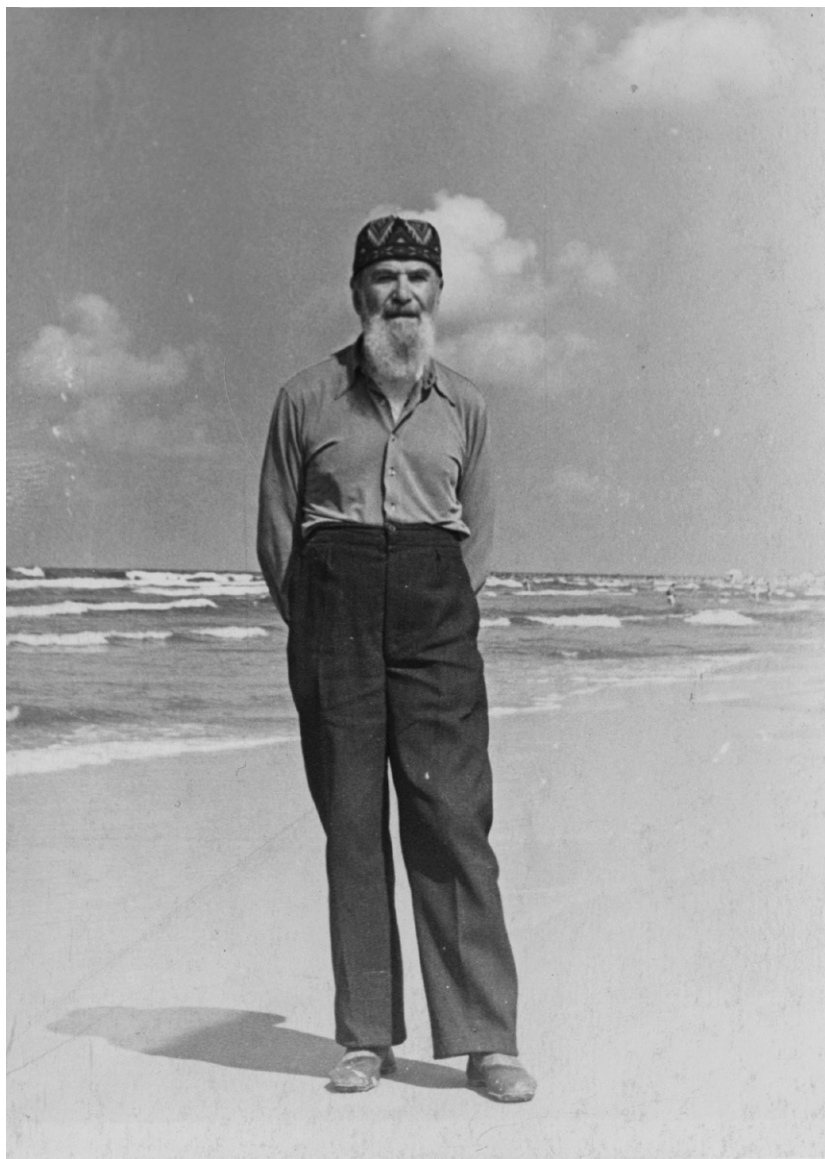
Bruno i Lidia mieszkali wspólnie, jednak nie zalegalizowali swojego związku. Juozas Petrusis zmarł w 1975 roku, pochowano go na cmentarzu na Sołtaniszkach. Lidia została sama. Na Zwierzyńcu miała trudne warunki mieszkaniowe⁸³. Jej wiernymi powiernikami stały się koty i psy, które tak

80 LNDMA, B-11 Ap.1 B.10, s. 20.

81 Ibidem. Nie udało się ustalić, kim jest Dżowanni.

82 LNDMA, B-11 Ap.1 B.19, s. 51. Listy J. Petrusisa do Lidii z 21 VII 1953 i 2 VIII 1953 roku.

83 Jakiś czas Lidia i Bruno mieszkali przy ulicy Mickiewicza 23b-1, u schyłku życia w drewnianym domu bez kanalizacji przy Latwii 58 m. 2. Dwa lata po śmierci Lidii, w 1984 roku, na jego miejscu wybudowano blok mieszkalny.

Il. 9. Hadży Seraja Szapszał nad Morzem Bałtyckim (1953)

lubiła. Przyjaciółka architekt Sofia Leluchina była już w tym czasie w Leningradzie.

Sowietyzacja

Analiza powojennej korespondencji Lidii ukazuje teksty człowieka sowieckiego. Święteczne pozdrowienia z okazji 1 Maja do Lidii Iwanowny i pana Bruna przesyłało małżeństwo: architekt Ludmiła Zacharowa i malarz Dmitrij Cup⁸⁴, przed kilku laty represjonowany. Lidia pozdrowiała ich z okazji kolejnej rocznicy rewolucji październikowej.

Nie wiadomo, czy w chwilach samotności i starczej bezradności Lidia nie żałowała, iż nie wyjechała do Polski. Zawsze z otwartymi rękoma czekali na nią młodzi Hansenowie i w ciągu długich lat przekonywali do wyjazdu z „sowieckiego błota”. „Wszyscy chcielibyśmy, żebyś przyjechała” – pisała Anna Hansenowa⁸⁵. Edgar zapewniał, że na okres letni ma u niego do dyspozycji w Warszawie mieszkanie z pełnym utrzymaniem (Oskara albo Arwida). Reagując na plany Lidii – pisanie gramatyki języka perskiego i przyjazd do Polski – wysłał notarialne oświadczenie⁸⁶ o przyjęcie „dla mojej szwagierki Lidii Hansen z domu Okulewicz”. Proponował jej także przyjechać na stałe. Została jednak i musiała dostosować się do rzeczywistości. W sowieckiej Litwie został także Michał Stankiewicz z Koła Turkologów – był więziony z niejasnych powodów, Lidia dbała o jego rodziców.

Z zachowanej korespondencji można wywnioskować, że Lidia stała się człowiekiem sowieckim, co było nieco sprzeczne z założeniami i atmosferą Szkoły Nauk Politycznych. Celem funkcjonowania SNP były badania sowieciologiczne, Lidia zapewne nieraz słyszała o wywózkach na Sybir, łagrach. Być może uważała, że świat sowiecki jest lepszy? A może dostrzegała zło, ale wierzyła, że uda się je zmienić, czyniąc dobro? Może nawet na swój sposób próbowała to robić: była oknem na świat dla Szapszałów, z poświęceniem

84 Dmitrij Cup (1908–1995), malarz, grafik. Syn przesiedleńców z Ukrainy. Represjonowany za działalność antysowiecką, w latach 1941–1953 zesłany do Kraju Krasnojarskiego. Przyszłą żonę Ludmiłę Zacharową (1909–1992) poznał podczas studiów na ASP w Leningradzie. Zacharowa studiowała architekturę z Leluchiną, stąd znajomość z Lidią.

85 LNDMA, B-11 Ap.1 B.20, s. 105. List z 30 IV 1957 roku.

86 LNDMA, B-11 Ap.1 B.20, s. 33. Notatka z 9 IX 1956 roku.

ratowała Erika Hansena od sowieckich represji, opiekowała się rodzicami Michała Stankiewicza z Koła Turkologów. Nie oparła się propagandzie sowieckiej i chciała adoptować dwoje dzieci z Afryki. „Lidia jest marzycielką” – kwitował Petrus⁸⁷.

Epilog

Lidia Okulewiczówna zmarła w 1982 roku. Została pochowana na cmentarzu w Rokanciszkach. Na głazie ma błędnie wskazaną datę urodzenia – o trzy lata późniejszą. Rok urodzenia 1912 podawała w dokumentach muzealnych po wojnie. Chyba miała ku temu swoje powody... „To był niezwykle szlachetny i dobry człowiek – mówiła archiwistka ze łzami w oczach, gdy przekazywała mi do wglądu materiały o Lidii. – Pracownicy muzeum trafili do jej zaniedbanego mieszkania i przywieźli znalezione tam dokumenty. Odeszła w strasznej biedzie i zapomnieniu”. Lidię Okulewiczówną możemy poznać dzięki otwartości na potrzeby społeczne Narodowego Muzeum Sztuki w Wilnie, udostępniającego zbiory archiwalne tej instytucji. Szkoda, że nie ma takiej możliwości w Muzeum Narodowym Litwy.

Nie wiadomo, komu zawdzięczamy usytuowanie pomnika Lidii Okulewiczówny-Hansen w Rokanciszkach. Wzniesli go pracownicy muzealni, Sofia Leluchina, Hansenowie, Michał Stankiewicz, a może nawet całkiem postronni sąsiedzi. Należy zauważyć, że ta niezwykła osobowość dotychczas nie zaistniała w słownikach biograficznych, chociaż życie poświęciła nauce, kulturze, zwłaszcza karaimskiej i czynieniu dobra społecznego. Zastanawiające jest to, że spadkobierca obrazów – dziś Narodowe Muzeum Sztuki w Wilnie – nie stworzył choćby notki biograficznej swojej ofiarodawczynie. Z kolei Biblioteka Akademii Nauk im. Wróblewskich całkowicie wymazała ze swych pomieszczeń pamięć o Instytucie Naukowo-Badawczym Europy Wschodniej. Jedynie znacjonalizowane zbiory i archiwum Serai Szapszała rzucają światło na fenomen z dwudziestolecia międzywojennego.

---

87 Ibidem. Notatka z lipca 1958 roku. Wg Leluchiny w czerwcu 1958 roku w Wilnie mówiono, że przywieziono do Moskwy dużo dzieci z Konga (zaszły tam jakieś wydarzenia). Lidia prosiła znajomych, by dowiedzieli się, czy może wziąć dwoje dzieci na wychowanie.

Il. 10. Kamień nagrobny Lidii Okulewiczówny-Hansen na cmentarzu w Rokanciszkach, sektor nr 20, rząd 9, miejsce 9

Studenci Instytutu Naukowo-Badawczego naleŹący w 1937 roku do Ligi⁸⁸

Imię i nazwisko	Rok studiów	Adres zamieszkania
1. Cheński Stanisław	II	Krakowska 31/2
2. Chrzczynowski Władysław	II	
3. Dubatowko Gabriel	III	zaulek Śniegowy 3/3
4. Gawda Andrzej	III	Piwna 2/21
5. Kasperow Waclaw	III	Zarzeczna 20/3
6. Kolator Alfred	III	Wielka 18/2
7. Kulesza Czesław	III	Królewska 6/5
8. Lewon Józef	III	Portowa 10
9. Łukaszyński Feliks	II	Popowska 39/1
10. Makarewicz Anatoliusz	II	Nowoświecka 15/6
11. Meszczyński Henryk	III	Bankowa 1/6
12. Mikucka Leonilla	III	Styczniowa 8/3
13. Mindowicz Tadeusz	II	Wileńska 30/16
14. Nowicki Oleg	III	Nowoświecka 15/6
15. Okulewiczówna Lidja	III	Sołtańska 14/1
16. Pacynówna Marja	III	
17. Paliński Marjan Fryderyk	II	Wiłkomierska 7/4
18. Pawłowicz Roman	II	Zana 7/7
19. Płotnikow Gołubowska Hala	II	Wiwulskiego 2/28
20. Piaszczyński Henryk	III	Arsenalska 6
21. Podwysocki Tadeusz	III	Arsenalska 6/3
22. Rolnik Krzysztof	III	Dom Akademicki
23. Sapięha Romuald	III	Rossa 49/2
24. Słoń Słōński Franciszek	II	Rydza Śmigłego 5/19
25. Soroko Stanisław	III	Holendernia 2/4
26. Stankiewicz Michał	III	Sosnowa 2/6
27. Suchodolska Helena		Kalwaryjska 6/10
28. Szełówna Helena	II	Śniadeckiego 3/18
29. Swolkień Stanisław	III	
30. Zakrzewski Edward		Tatarska II 1/12

88 LCVA, F.175 Ap.15 B.43, s. 25. Oddział wileński Ligi w 1937 roku liczył 245 członków, z których 212 stanowili studenci USB.

Źródła

Materiały archiwalne

Lietuvos nacionalinio dailės muziejaus archyvas (LNDMA; Archiwum Litewskiego Narodowego Muzeum Sztuki)

- B-11. Lidijos Okulevičiūtės fondas. Zespół Lidii Okulewicz.
- B-11 Ap.1 B.1. Lidijos Okulevičiūtės autobiografija, anketos. Autobiografija, ankiety Lidii Okulewicz.
- B-11 Ap.1 B.6. Straipsniai apie karaimus, karaimų muziejaus fondų perdavimo aktas, Lidijos Okulevičiūtės darbo užrašų sąsiuvinys. Artykuły o Karaimach, Akt przekazania mienia muzeum karaimskiego, notatniki pracy Lidii Okulewicz.
- B-11 Ap.1 B.19. Juozo Petrulio laišakai Lidijai Okulevičiūtei. Listy Juozasa Petrulisa do L. Okulewicz.
- B-11 Ap.1 B.20. Seraja Šapšalo ir kitų asmenų laišakai Lidijai Okulevičiūtei. Listy Serai Szapszała i innych osób do Lidii Okulewicz.

Lietuvos centrinis valstybės archyvas (LCVA; Centralne Państwowe Archiwum Litwy)

- F.53 Ap.8 B.10833. Wileńskie Starostwo Grodzkie. Paszport zagraniczny L. Okulewicz.
- F.53 Ap.8 B.10843. Wileńskie Starostwo Grodzkie. Paszport zagraniczny L. Okulewicz.
- F.64 Ap.6 B.1829. Księga meldunkowa mieszkańców Witoldowa 55.
- F.64 Ap.28 B.71722. Wileńskie Starostwo Grodzkie. Rejestr mieszkańców.
- F.130 Ap.1 B.11141. Księga Hipoteki Witoldowa 55.
- F.139 Ap.1 B.249. Sąd Grodzki w Wilnie. Wileński lombard „Kresowja”.
- F.144 Ap.6 B.378. Sąd Grodzki w Wilnie. Sprawa emerytury Jana Okulewicza.
- F.175 Ap.9(x1)B, B.33. Uniwersytet Stefana Batorego. Teczka Lidii Okulewiczówniej.
- F.175 Ap.5(IVB), B.384. Uniwersytet Stefana Batorego. Teczka Armey Klary Hansen Kucharskiej.
- F.175 Ap.15 B.43. Uniwersytet Stefana Batorego. Przegląd organizacji studenckich.
- F.192 Ap.1 B.8, B.756. Instytucje Nauczania Sióstr Nazaretanek w Wilnie.

Lietuvos mokslų akademijos Vrublevskių biblioteka (MAVB; F.75–284. Nacionalizacija mienia SNP Instytutu Naukovo-Badawczego w Wilnie)

- F.143–48. Zespół Serai Szapszała.
- F.143–75. Zespół Serai Szapszała.

- F.143–136. Zespół Serai Szapszała.
- F.143–137. Zespół Serai Szapszała.

Opublikowane

„Dziennik Wileński” 1937.

VI Zjazd Orientalistów, „Rocznik Orientalistyczny” 1937, nr 13, s. 211–213.

Nilus, Petr, *Pis'ma iz ėmigracii*, sost. V.A. Abramov, L.A. Eremina, Odessa 2008.

Ruszczyc, Ferdynand, *Dziennik, cz. II. W Wilnie 1919–1932*, Warszawa 1996.

Wykaz ilustracji

- Il. 1. Dokument Lidii Okulewiczówny jako pracownika muzeum karaimskiego w 1942 roku. Zdjęcie: Lidia Okulewiczówna jako maturzystka (1929). LNDMA, B-11 Ap.1 B.2, s. 1.
- Il. 2. Wiera z Egizów i Seraja Szapszał w Wilnie, przypuszczalnie po 1944 roku. LNDMA, B-11 Ap.1 B.15, s. 9.
- Il. 3. Lidia Okulewiczówna z 6-letnią Karin Hansen. Zdjęcie ze zbiorów prywatnych rodziny Hebrowskich.
- Il. 4. Tymczasowe świadectwo Erika Hansena (1944), męża Lidii Okulewiczówny. LNDMA, B-11 Ap.1 B.2, s. 39.
- Il. 5. Odpis zaświadczenia potwierdzającego, że Lidia Okulewiczówna w charakterze asystentki prowadziła ćwiczenia z języka tureckiego w Instytucie Naukowo-Badawczym w latach 1936/1937 i 1938/1939. LNDMA, B-11 Ap.1 B.2, s. 35.
- Il. 6. VI Zjazd Orientalistów w Wilnie (1937). Zdjęcie w murach Uniwersytetu Stefana Batorego. TIM_GEK12635_6_K_864.
- Il. 7. Profesor Seraja Szapszał w muzeum karaimskim. LNDMA, B-11 Ap.1 B.15, s. 1.
- Il. 8. Juozas Petrusis, Seraja Szapszał i Lidia Okulewiczówna po 1945 roku w Wilnie, na Zwierzyńcu. LNDMA, B-11 Ap.1 B.15, s. 10.
- Il. 9. Hadży Seraja Szapszał nad Morzem Bałtyckim (1953). LNDMA, B-11 Ap.1 B.15, s. 4.
- Il. 10. Kamień nagrobny Lidii Okulewiczówny-Hansen na cmentarzu w Rokanciskach, sektor nr 20, rząd 9, miejsce 9. Zdjęcie pobrane ze strony <https://zemelapiai.vplanas.lt/kapines>.